

В.Г. СОБКО, О.В. ДЕРКАЧ

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

ЕКЗОТИЧНІ ТА ІНДИГЕННІ ВИДИ ШИПШИН (*ROSA L.*) ЯК ДЖЕРЕЛО ЗБАГАЧЕННЯ АСОРТИМЕНТУ ТРОЯНД УКРАЇНИ

Розглянуто перспективні види та гібриди шипшин (Rosa L.) з метою їх широкого використання у селекційній роботі.

Перші повідомлення про культуру шипшини-троянди (*Rosa L.*) знаходимо у давньоіндійських переказах, легендах і міфах. Ще у IV тис. до н. е. на монетах карбували зображення троянди. Саме в Індії вперше було отримано запашну трояндову олію, про що свідчить стародавній пам'ятник санскритської літератури Веди [6].

Як лікарська рослина шипшина використовується з незапам'ятних часів, її антицинготні властивості відомі ще з XVI ст. У народній медицині використовують практично всі види роду, в офіційній медицині України — не більше 10 видів [4].

З метою отримання ефірної олії в Україні троянди вирощують у Криму, Одеській і Закарпатській областях.

У Болгарії розташовані найбільші у світі насадження олійних троянд. Тут на площі понад 2000 га вирощують так звану казанликську троянду — *Rosa damascena Mill. var. triginipetala (Dieck) R. Keller.* [9].

Із 400 видів роду *Rosa L.* до гібридаційних процесів з метою отримання сортів троянд залучено лише 10%, перше місце се-

ред них посідають шипшини Східно-Китайської флористичної провінції. На Близькому Сході основним видом для гібридизації слугувала *Rosa damascena Mill.*, а в Європі — *Rosa gallica L.* Часто один і той же вид відомий під різними назвами, що спричиняє значну плутанину при роботі з літературними джерелами. Мета цієї статті — звести синоніми до єдиної легітимної назви і проаналізувати практичне значення кожного виду в родології.

Види секції *Synstylae DC.* підроду *Stylorhodon Dumort.* відсутні у природній флорі України. Секція нараховує близько 40 видів, поширених у субтропічних лісах Азії. В умовах культури відомо чотири види: *R. arvensis Huds.*, *R. moschata Harrm.*, *R. multiflora Thunb.* і *R. sempervirens L.*

R. arvensis чомусь отримала назву шипшина рільна, а *R. agrestis Savi* (секція *Caninae Csep.*) — ш. польова, а потрібно навпаки, адже *solum agreste* — це ґрунт польовий, рілья. Отже, *R. arvensis* — шипшина польова. За географічним поширенням — євро-середземно-малоазійський вид. За життєвою формою — вічнозелений кущ або напівлістопадна повзуча, чіпка або лазяча ліана.

Істотної ролі в асортименті троянд не відіграла, проте один із її сортів славиться рясним цвітінням напівмахрових біло-оранжевих квіток [8]. Цей вид використовують для озеленення стін, пергол та інших вертикальних композицій. На території України трапляється як здичавіла рослина у флорі Південного берега Криму й Закарпаття.

Чільне місце у створенні сортів троянд у Європі посідає шипшина мускусна — *Rosa moschata*, завезена в Україну з Гімалаїв [2], спорідненими видами якої є *R. abissinica* R. Br. (Абіссинія, Еритрея) та *R. phaenicea* Boiss. (Сирія, Аравія). Для виведених на основі шипшини мускусної сортів характерне зонтикоподібне суцвіття з великими квітками, повторне цвітіння, потужний ріст і розвиток. Вони об'єднані в групу мускусних гібридів або мускусних троянд. Нерідко до цієї групи, як це зробив селекціонер Г. Пембертон, включають запашні троянди, які не мають жодного відношення до *R. moschata*.

Гібриди шипшини мускусної і китайської (зокрема 'Old Blush'), виведені у розсадниках Південної Кароліни (США), названі нуазетовими трояндами на честь їх автора Філіппа Нуазета [6].

Шипшина багатоквіткова (*R. multiflora* Thunb.) вперше була описана ще в 1787 р. Пізніше цей вид був повторно описаний під назвою *R. polyantha* Sieb. et Zucc. У 70-х роках ХІХ ст. французький селекціонер Гійо схрестив ш. багатоквіткову із ш. китайською й отримав новий чудовий сорт "Raquierette". Оскільки шипшина багатоквіткова селекціонеру була відома під назвою *R. polyantha*, усі троянди, виведені з використанням цього виду, почали називати поліантовими. Кущі поліантових троянд невисокі на зріст (30–80 см), компактні і густі, квіти зібрані у великі суцвіття. Були дуже популярними у першій половині ХХ ст. [1].

Шипшина вічнозелена — *R. sempervirens* L. випробувана Гартвісом у Никітському ботанічному саду, в результаті отримано

кілька різновидів витких форм з рясним цвітінням. Згідно з літературними даними, для гібридизації була залучена шипшина бенгальська. З цієї групи сортів у Європі дуже популярний "Felicite et Perpetue" — ліана до 4 м заввишки, яка має білі щільномахрові квітки, зібрані у великі суцвіття. Усі чотири згадані види секції належать за забарвленням віночка до групи білосніжних шипшин, на жаль, не дуже морозостійких.

Велику роль у створенні трояндових садів Європи відіграли види секції *Indicae* Thory, підроду *Synorhodon* Dumort., зокрема шипшина китайська (*R. chinensis* Jacq.), пізніше описана як *R. indica* Lindl. (1820). В Європу її сорти були завезені з Китаю, за одними джерелами, у 1752 р., за іншими — у 1789 р., а трохи пізніше — із Бенгалії, тому ця шипшина відома під двома назвами. За її участю були створені сорти нуазетових троянд. Під назвою *R. noisettiana* Thory, можливо, описано гібридогенний вид. У 1816–1819 роках на о. Реюньон (Іль де Бурбон), розташованому в Індійському океані (заморське володіння Франції) був виявлений великоквітковий, з повторним цвітінням гібрид сортів *R. chinensis* і *R. damascena* Mill., який став родоначальником бурбонських троянд (*R. borboniana* Desp.).

Від другого виду цієї секції — шипшини запашної (*R. odorata* Sweet) — бере початок широковідома група чайних троянд. Третім видом (за Топі) є вічнозелена ліана *R. gigantea* Collet, яку В.Г. Хржановський відносить до специфічної секції жовтоквіткових шипшин, котрі вважаються генетично значно молодшими за попередні два види. Жовтоквіткові шипшини тягнуть до флори Вельвічії, вони з'явилися пізніше берингійського розходження материків і тому в Північній Америці відсутні.

У 1911 р. в Європу з Китаю була завезена троянда Бенкса (*R. banksiae* R. Br.) із секції *Banksiae* Steud. підроду *Chamaerhodon* Dumort. Пізніше вона з'явилась у



Нікітському ботанічному саду, де зацвітає у квітні, раніше від усіх троянд і шипшин Криму. За життєвою формою — це ліана до 10 м заввишки, з темно-зеленими блискучими шкірястими листками і дрібними запашними махровими квітками, зібраними у зонтикоподібні суцвіття. Рослина тендітна, не морозостійка, витримує зниження температури до 10–15 °С. Одночасно з трояндою Бенкса була завезена і шипшина гладенька (*R. laevigata* Michx.), проте обидва види істотного впливу на розвиток трояндового квітництва не мали. Сюди, мабуть, потрібно віднести і *R. bracteata* Wendl., вічнозелену ліану зі стипулярними (парними), точніше здвоєними, шипами, яку деякі систематики виділяють в окрему секцію *Bracteatae* Thory.

У 1837 р. в Англію були завезені так звані жовті троянди. Це були різновиди, форми й сорти *R. lutea* Mill. (1768) з секції *Luteae* Стер., яка, як з'ясувалося пізніше, є синонімом *R. foetida* Herrm. В Ірані, Афганістані і Середній Азії жовті троянди, які відрізняються високою морозостійкістю, відомі здавна. Квітки у них яскраво-жовті, невеликі, махрові або прості, запашні. Справжнім дивом називають дикорослу форму, що має червоні й жовті квіти і яку деякі спеціалісти вважають родоначальницею жовтих чайно-гібридних троянд [5]. І якось незручно тепер ці троянди називати смердючими. У цій ситуації, мабуть, повинне діяти правило винятку. Є у жовтих шипшин, які мають п'ятипелюстковий віночок, один недолік: прищеплені на них живці приживаються дуже погано, до того ж ушкоджуються борошністими хворобами.

Основним видом для створення сортів європейських троянд була *R. gallica* L. — шипшина гальська, або французька чи червона. Пріоритетною, звичайно, є історична назва. Географічно і флорогенетично секція *Gallicanae* DC. (французькі родологи називають її *Gallicae*, і це правильно, проте незаконно) є східносередземноморським таксо-

ном, до якого належать ще *R. alba* L., *R. damascena* Mill., *R. bifera* Poir., *R. turbinata* Aiton, *R. centifolia* L. та понад півтора десятка видів природної флори України.

R. gallica L. згадується у літературі з 1583 р. Сорти її мають народні назви. Найчастіше сьогодні вирощують її сорти, у яких відсутні шипи, наприклад *Rosa Mundi*. Від гібрида *R. gallica* × *R. damascena* походять відомі портлендські троянди. Білі і рожеві квітки троянди дамаської мають приємний запах, але слабкі квітконіжки погано тримають квітки в суцвітті, тому цей вид широкого розповсюдження у декоративному садівництві не отримав, проте він має велике промислове значення: одну з форм, відому під назвою "казанликська троянда", вирощують для одержання ефірної олії. Селекціонери схиляються до думки, що внаслідок гібридизації *R. gallica* і *R. corymbifera* Borkh, або ж *R. canina* L., виникла *R. alba* L., яка є родоначальником групи так званих білих троянд.

Троянду дзигоподібну — *R. turbinata* Aiton, яка, можливо, є гібридом *R. gallica* L. і *R. cinnamomea*, виведено у Європі, тут її культивують, іноді вона дичавіє. *R. bifera* Poir. вважається гібридом *R. centifolia* L. і *R. chinensis*, невідомо де виникла, проте високо цінується за те, що цвіте двічі-тричі за сезон, тому її називають ремонтантною [5].

Упродовж першої половини XVII ст. троянда столисткова (*R. centifolia* L.) часто зображалася фламандськими художниками. У Західній Європі її ще називають капустиною, провенською або провансальською трояндою. За даними З.К. Клименко й О.Л. Рубцової [2], троянда столисткова виникла в Голландії природним шляхом, внаслідок перезапилення *R. gallica* і *R. moschata*. Нині вона натуралізується у передгір'ї Карпат. У 1696 р. від троянди столисткової відбрунькувалася (способом брунькової мутації) група мохових троянд, які мали густий смоляний запах і мохоподібні

волоски на чашолистках (у троянди столісткової вони цілком голі). В Європі було відомо понад 200 (226) сортів. На сьогодні і центифольні, і мохові троянди вийшли з моди.

У садах Європи, зокрема в Англії, дуже популярними були троянди японські (завезені з Японії на початку XVIII ст.), отримані в результаті гібридизації, проведеної на основі троянди зморшкуватої (*R. rugosa* Thub.), яка належить до монотипної секції *Rugosae* Chrshan. Ці троянди не вимогливі до ґрунтів, стійкі до хвороб і морозів, запашні і великоплідні, густошипіні, використовуються для створення живоплотів.

На початку XIX ст. значного поширення набули шотландські троянди, однією з батьківських форм яких була троянда бедренцелиста (*R. pimpinellifolia* L.) із секції *Pimpinellifoliae* DC., яку на території України ототожнюють з *R. spinosissima* L. s. l. Зауважимо, що у флорі України (Крим) із підроду *Chamaerhodon* відома лише шипшина чатирдазька — *R. tschatyrdagi* Chrshan.

Пахучолистокві троянди англійського оригінатора Пензенця, які нині вийшли з моди, мали напівмахрові й прості квіти на гнучких або витких гілках, дуже схожих на батьківську вихідну форму — шипшину іржаво-червону, або рубінову, — *R. rubiginosa* L. з підсекції *Rubiginosae* Среп. секції *Caninae* Среп. У Західній Європі вони відомі як група еглантерія — *R. eglanteria* L.

Із секції *Caninae* — найчисленнішої у флорі України — у культурі відомі такі види, як шипшина шкірястолистова (*R. coriifolia* Fries.), ш. щитконосна (*R. corymbifera* Borkh.), ш. волохата (*R. villosa* L.), або ш. яблучна (*R. romifera* L.), та ш. собача (*R. canina* L.). Гібриди й сорти останньої, наприклад "Inermis" і "Pfander", високо цінуються як підщени. Варто також згадати з цієї секції ш. повислу (*R. pendulina* L.) f. *rugosa*, яку К. Лінней описав як ш. альпійську (*R. alpina* L.).

Шипшина джаркентська (*R. dsharkenti* Chrshan.) із секції *Gymnostomae* Chrshan, яку культивували на Святошинському дослідному полі лікарських рослин та у колишньому радгоспі "Вітамін" Овідіопольського району Одеської області, цікава для науки тим, що її плоди позбавлені диску, і тому плодики (насінини) при дозріванні висипаються як із коробочки. Ні флора України, ні флора Європи таких унікумів не мають. Нині пошуки цього виду виявилися марними.

Хоча вершиною сучасного асортименту вважаються гібридні троянди, триває створення нових сортів. Основні тенденції у селекції зводяться до пошуку трояндових ідеалів у формі гілок та листків. Цікавою у цьому плані є шипшина сиза або блакитна (*R. glauca* Pourg.) з флори України, з оригінальними блакитними листками, які рано восени червоніють, і тому її нерідко приймають за шипшину червонолистокову (*R. rubrifolia* Vill.). Невисока *R. nitida* Willd. влітку чарує рожевими квітами, а восени — червоними плодами і блискучими коричнево-червоними листками. Шипшина шовкова (*R. sericea* Lindl.) має зісподу листків ніжне білувате опушення, квітки у неї білі, і тому під час цвітіння високий кущ видається сніжно-сріблястим, як вершини Гімалайських гір (її батьківщина). Цікавою особливістю цього виду є наявність чотирьох чашолистків і чотирьох пелюсток. Тетрамерну квітку має також китайська шипшина омейєнська (*R. omeiensis* Roffe). Виявлена її форма *ptecacantha*, яка має на молодих пагонах червоні крилоподібні шипи з основою 3–4 см завдовжки і майже непомітною колючечкою. Недаремно Крепін відніс обидва ці види до специфічної секції *Sericeae* Среп., таємниці якої ще чекають на свою розгадку. *R. xanthina* має квітки сусальсько-золотого кольору. Цвітіння рожевих квіток у *R. carolina* L. і *R. virginiana* Mill. спостерігається впродовж червня–вересня. Зелені плоди



шипшини Роксбурга (*R. roxburgii*) мають великі й рідкі шипи, тому її часто називають каштановою шипшиною. Оксамитово-червоний віночок і золотисто-червонясті тичинки, зібрані у тугу коронку, характерні для гібридної шипшини *R. x rugosiciana*.

Згадані високодекоративні види і гібриди потребують подальшого всебічного вивчення. Є всі підстави сподіватися, що селекційна робота з цими перспективними рослинами сприятиме збагаченню асортименту троянд України.

1. Былов В.Н., Штанько И.И., Юдинцева Е.В., Михайлов Н.Л. Розы. — М. Наука, 1972. — 304 с.
2. Клименко З.К., Рубцова Е.Л. Розы. — К.: Наук. думка, 1986. — 210 с.
3. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / За ред. А.М. Гродзінського. — К.: Гол. редакція УРЕ ім. М.П. Бажана, 1990. — 544 с.
4. *Определитель* высших растений Украины. — К.: Наук. думка, 1987. — 547 с.
5. Хесайон Д.Г. Все о розах. — М.: Кладезь Букс, 2001. — 142 с.
6. Хржановский В.Г. Розы. — М.: Советская наука, 1958. — 497 с.
7. Юзепчук С.В. Род *Rosa L.* // Флора СССР. — М.-Л., 1941. — Т. 10. — С. 442–505.
8. Янтра Г. Розы. — М.: Интербук-бизнес, 1997. — 104 с.

9. Haenchen E., Haenchen F. Das neue Rosenbuch. — Berlin: VEB Deutscher Landwirtschaftsverlag, 1981. — 232 S.

ЭКЗОТИЧЕСКИЕ И ИНДИГЕННЫЕ ВИДЫ ШИПОВНИКА (*ROSA L.*) КАК ИСТОЧНИК ОБОГАЩЕНИЯ АССОРТИМЕНТА РОЗ УКРАИНЫ

В.Г. Собко, О.В. Деркач

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, Киев

Рассмотрены перспективные виды и гибриды шиповников (*Rosa L.*) с целью их широкого использования в селекционной работе.

EXOTIC AND INDIGENOUS SPECIES OF *ROSA L.* AS A SOURCE ROSES ASSORTMENT ENRICHMENT IN UKRAINE

V.G. Sobko, O.V. Derkatch

M.M. Grishko National Botanical Gardens, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

Perspective species and hybrids of dog rose (*Rosa L.*) were considered with an aim to use them widely in hybridization.